

Реферат на тему: "Л. Мартович - талант могутній, невмирущий"

Леся Мартович

Л. Мартович — ТАЛАНТ МОГУТНІЙ, НЕВМИРУЩИЙ

Починаючи від І. Руданського, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, сила українського сатиричного слова зміцнювалася, поглиблювалася, урізноманітнювалася — і в особі Л. Мартовича досягла своєї вершини.

...Лесеви Мартовичу було вісімнадцять років, коли в Чернівцях, у друкарні Г. Чоппа, коштом Василя Стефаника вийшло оповідання "Нечитальник". Відзначений тонкою спостережливістю автора, актуальністю художньо осмислених проблем, громадянською сміливістю, цей літературний дебют засвідчив появу нового оригінального таланту. Відтепер і впродовж короткого стражденного життя письменник віддаватиме всі свої художньо-інтелектуальні сили на боротьбу за те, щоб "в тім світі запанував порядний чоловік, той, що працює, а не злодій і розбійник".

Багатогранна загальна й естетична культура, широта суспільно-політичного кругозору, місткість художнього узагальнення — все це дало підстави визнати Леся Мартовича самотутнім, незрівнянним сатириком кінця XIX — поч. XX століття. "Мартович надзвичайно пильний спостерігач життя галицького народу, — писав І. Франко, — причому він обдарований неабияким гумористичним талантом. Як ніхто інший, вміє він підмітити в житті нашого народу ту іронію фактів, яка змушує людину цілу свою поведінку виявляти в зовсім іншому світлі, ніж вона є насправді. До того ж його стиль наскрізь оригінальний, легкий і далекий від будь-якого шаблону".

Народився Олекса (Леся) Семенович Мартович 12 лютого 1871 р. в селі Торговиця Городенківського повіту на Станіславщині (нині Івано-Франківщина) в родині сільського писаря.

Батько майбутнього письменника самотужки навчився грамоти. Мав 15 моргів поля, гарну хату, пасіку і сад. Все це здобуто тяжкою працею "без нічєї кривди".

Грамота допомогла Мартовичу-старшому піднятися на сходинку соціальної драбини — з наймита до писаря, стати "взором порядного, непідкупного громадянина", авторитетним серед односельчан. Так під його впливом сільська громада не зраджувала своїй віри, не голосувала на виборах за панів, не "охрунювалася" (ополячувалася).

Статки Мартовичів були невеликі. У сім'ї, крім Леся, було ще троє дочок: Марія, Вікторія, Людмила. Незважаючи на матеріальні труднощі, батько намагався дати єдиному синові добру освіту.

У 1882 році Леся Мартович — учень польської Коломийської гімназії. "Мартович був надзвичайно здібний, — згадував В. Стефаник, — і дома ніколи не вчився (...) Через те товариші його шанували, а любили його за веселу вдачу й ще за ті дотепні

оповідання, які він видумував. Лежить бувало на ліжку лицем до стіни і сам до себе сміється і аж потім оповідає".

Він справді володів дивовижним талантом оповідача. Про неймовірні речі вмів говорити так природно, просто, достовірно-переконливо, що не повірити чи забути було годі. У 55-річному віці Василь Стефаник з усіма подробицями згадував, як вони з Лесем Мартовичем поверталися з Русова в Коломию. Віз їх старий чоловік на прізвище Проць. "Був вечір, і Мартович, як все, почав шукати теми до веселої розмови. Розказував Процеві, що мій батько, який цілком певно мав приятеля чорта, дав мені маленького чортика, щоби мені послуговував та помагав вчитися та вчителів обдурювати. Цілу дорогу Мартович дуже детально описував Процеві характер, натуру і заняття малого чортика через цілий день і ніч. Весело було з Мартовичем, як все, та так ми під'їхали до Пруту вже ночею, щоби переїхати брід. Та тут Проць заявив нам рішучо, що як ми оба перед ним не перехрестимося, і то три рази, то він не поїде в воду. Мартович ревів з радості, і ми мушили хреститися".

Та не тільки за веселу вдачу, вміння розповідати любили його товариші. Дивували і захоплювали енергія Мартовича, завжди націлена на добрі справи; те завзяття й саможертвність у служінні громаді; та легкість, з якою він поступався особистими інтересами перед загальнолюдськими. Не вмів бути ані стороннім спостерігачем, ані покірним споживачем. Дійова, неспокійна натура штовхала його у вир подій — де найважче, найнебезпечніше. Всюди і все встигав: працювати в нелегальному гуртку, члени якого проводили серед селян культурно-освітню роботу; підготувати доповідь на політичну чи літературну теми; послухати й обговорити доповіді товаришів; а ще ж збирає і вивчає фольклорні матеріали; видає свою літографовану газету "Збірка"; засновує по селах читальні тощо.

У розпорядженні гуртка була бібліотека, в якій переважали заборонені книги: "Кобзар" Т. Шевченка (празьке видання), твори Г. Квітки-Основ'яненка, Ю. Федьковича, І. Франка, женецькі видання М. Драгоманова, твори Ф. Достоєвського, Л. Толстого, наукові праці з філософії, історії, фольклористики тощо.

Знайомство з забороненою літературою, зближення з радикально настроєною інтелігенцією (Михайлом Павликом, його сестрою Анною, "вчителем соціалізму" Северином Даниловичем), дружба з Василем Стефаником, активна громадська робота — все це будило в майбутньому письменникові стремління до високих людських ідеалів — свободи, рівності, справедливості. Це зіграло величезну роль у подальшому формуванні молодого літератора як громадянина, занепокоєного питаннями соціального і політичного устрою суспільства. Невипадково теми безпросвітного життя селянства, з котрого "деруть псяюхи", підступної бутафорності життя австрійських виборів, драконівських законів порушені вже в першому оповіданні "Нечитальник". (1889).

В особі нечитальника Мартович показав галицького селянина в реальних умовах життя, задавленого гнітом, доведеного до нікчемності і темряви.

Через конфлікт з учителями-шляхтичами Мартович змушений був перейти в

Дрогобицьку німецьку "Вищу реальну гімназію ім. Франца Йосифа", куди трохи пізніше прибув і Стефаник, "вигнаний за політику". "Поява обох у Дрогобичі мала цей додатковий вплив на тамошніх учеників-українців, — згадував їхній товариш Іван Макух, — що вони почали читати радикальні часописи "Народ" і "Хлібороб" та познайомлюватися зі соціалістичним радикальним рухом". Мартович стає активним кореспондентом цих часописів. Вже в 1890 році надрукував у "Народі" кореспонденцію "Що діється й говориться по наших читальнях у Снятинщині".

У червні 1892 року закінчує гімназію і записується на юридичний (найдешевший) факультет Чернівецького університету, який закінчив через 17 років (1909). Батько не мав змоги утримувати сина в університеті. Розраховувати довелося тільки на себе. З 1893 року почалася уперта, виснажлива праця в адвокатських канцеляріях, з безкінечними переїздами з місця на місце, боротьбою з хворобами та злиднями.

Але і в цих складних життєвих ситуаціях він не шкодував себе, коли йшлося про громадські інтереси. Так, нехтуючи особистою невлаштованістю і матеріальною скрутою, він погодився редагувати газету "Хлібороб" (1893) за мізерну платню — 30 гульденів, а в 1897—1898 роках став редактором "Громадського голосу" — газети, що ледве животіла. Захворів І. Франко, змушений виїхати М. Павлик (редактори "Громадського голосу"), всі інтелігентні радикали також відцуралися її. Цю неймовірно важку ношу взяв на себе Мартович.

Одержував 30 золотих ринських на місяць. Не маючи помешкання, спав у редакції. А газета виходила регулярно і без запізнь.

Робота в газеті збагачувала життєвими враженнями, сприяла поширенню проблемного діапазону публіцистичних виступів, привернула пильну увагу до літературної творчості. Та займатися нею Мартович не міг. Треба було заробляти на шматок хліба. 1900 року він влаштовується на роботу в канцелярію доктора Лонгіна Озаркевича в містечку Городок під Львовом.

Оточення в Городку різко контрастувало з львівським. Це пригнічувало Мартовича. Зараджував собі щосуботніми поїздками до Львова на зустріч з товаришами: М. Шухевичем, В. Гнатюком, В. Будзиновським, М. Заячківським. В неділю повертався назад. Розлука засмучувала обидві сторони. "Одної неділі пополудні (1900), — згадував директор "Видавничої спілки" В. Будзиновський, — коли Мартович... став прощатися, бо вже прийшла пора від'їздити, я кажу йому:

— Лесю, лишися, бо ввечері зійдеться велике й веселе товариство. Мартович хитнув раменами і каже:

— Маю лиш стільки, що на білет до Городка.

— Зробім інтерес. Тобі на цей вечір у Львові вистачить один гульден (1/4 долара)?

— Якби я мав ринцого, то питав би, що Львів коштує.

— Пиши оповідання. Пиши все, що нам оповідаєш. Але пиши так, як оповідаєш. Щоб ти не перепрацьовувався, напиши щотижня одне оповіданнячко і дай мені. Як тих оповідань назбирається на том, то "Видавнича спілка" видасть книжкою (...). На рахунок гонорару я тобі буду давати зачет (аванс. — О. Г.) із своєї кишені — за кожне

оповідання одного гульдена. Решту Спілка виплатить тобі після опублікування книжки (...)

Коли ми зійшлися на вечерю до ресторану, увійшов наш Лесь. Ступаючи повагом з головою, гордо задертою догори, приступив до мене, з кишені витягнув папір і, подаючи мені, сказав:

— Знай, що маєш діло з письменником гоноровим. Уже нині даю тобі одне оповідання. Друге дістанеш на другу неділю перед полуднем".

І Мартович, і Будзиновський дотримали слова. Перша збірка оповідань під назвою "Нечитальник" вийшла у Львові 1900 року в "Українсько-руській видавничій спілці". Вслід за нею вийшли ще дві збірки: "Хитрий Панько" (1903), "Стрибожий дарунок" (1905). Популярність Мартовича-письменника неухильно зростає. Його читають і високо оцінюють І. Франко, О. Кобилянська, Леся Українка та ін. Готуючи до видання альманах "З потоку життя", М. Коцюбинський не мислив його без участі галицьких письменників, що "загнали у кут наших українських. Я такий прихильник Вашого таланту, — звертається він до Мартовича, — так люблю перо Ваше, що вже бодай для того варто щось мені надіслати".

Та Мартович не надіслав до альманаху свого твору. Незакінчений університет позбавляв права відкрити власну канцелярію, а посада помічника адвоката не забезпечувала навіть життєвого мінімуму. Постійні переїзди, недоїдання, особиста невлаштованість виснажували письменника вкрай. Намагався "забавляти" публіку своїми болями. На питання товаришів, чому він не одружився, жартома відповідав: "Найважливіша причина тут, мабуть, та (...), що всі жінки, які мені подобались, були дуже інтелігентні. Вони розуміли, що мене сильно тягне тільки до трьох "П": до письменства, до пива і до парубоцтва. А це такі три "П", які дуже тяжко погодити з четвертим "П": з подружжям".

Хвороба прогресувала і заважала не тільки творчій праці (з 1905-го до 1910 року не написано жодного твору), а й примусила відмовитися від юридичної практики (1911).

За таких обставин навіть оптимізм і гумор покинули його. Залишилась хвороба, борги, розчарування і безнадія. Куди йти? Де прихилити свою голову? Справжнім приятелем виявився Іван Кунців. Він прийшов на допомогу хворому письменнику, забравши його в свій маєток, в село Улицько-Зарубане коло Рави-Руської на Львівщині. Оточений любов'ю та повагою, Мартович багато читає, жадібно ловить кожну новину інтелектуального і громадського життя, ніби заново народжується.

Цілюще вплинув на Мартовича вихід двох його збірок у Москві (1910, 1911) — "Войт й другие рассказы" в перекладі і з передмовою О. Назарієва. "Він вражає таким глибоким знанням народного життя, звичаїв і навиків селян, — захоплено писав російський побратим, — відзначається такою здатністю помітити і передати найдрібніші злами душі мужика, що це дає нам право поставити Мартовича поряд з найкращими сучасними побутописцями села".

З піднятим настроєм, з новою силою Мартович пише оповідання "Народна ноша", "Пророцтво грішника", "Жиrafa та Ладa" (надруковані після смерті); розпочинає драму

"Політична справа", повість "Село Підойми" (обидва твори незакінчені); на одному подиху закінчує найвизначніший твір — повість "Забобон" (1910 — 1911), де, за словами професора М. Рудницького, "мужицький світ" і інтелігентська галицька провінція оживають від його слова, всміхаються до нас тими самими рисами безжурної погоди, зморшками викривленого обличчя, борознами, пооракими від жовчі..."

Мартович покладав на повість великі надії. Крім природного бажання кожного письменника побачити своє творіння надрукованим, він переслідував й іншу мету, про яку говорить у листі до редактора "Літературно-наукового вісника" В. Гнатюка: "Скажу Вам, як своєму знайомому, що я тепер у великій потребі. Як бачите, сиджу на селі в товариша д-ра Кунцева. Та се ще байка, але якраз хорую на жолудок чи на кишки (...) й лежу в ліжку. Думав поїхати до Львова й не знаю, коли виберуся. Очевидно, чоловіка без посади всі тиснуть. Так і мене тепер притисли вірителі й беруться до моїх ручителів, а я не маю чим поповнити рати. Біда. Про це, очевидно, не кажіть нікому в редакції, чоловік потребує у людей тратити половину своєї вартості".

Обидва редактори (В. Гнатюк і М. Грушевський) високо оцінили "Забобон" і назначили автору найвищий гонорар. Та зовсім несподівано Мартович забрав з редакції рукопис. Може, хотів "відшліфувало його? Хоч правки він вніс дуже незначні.

В перервах між художньою творчістю, приступами хвороби Мартович готувався до захисту докторської дисертації. Треба ж було подбати про майбутнє. Не вік же скитатися по чужих кутках, без засобів до існування! Звідки було знати, що його життєві гони такі короткі і що через два роки навіки закрийється недочитана книга його життя?!

Він захистив докторську у зловісний 1914 рік. Хвороба не дала скористатися нею; війна відібрала радість творчої праці. Вже в перших числах вересня Улицько-Зарубане було окуповане солдатами російської армії. Письменник двічі побував під гарматним вогнем, був свідком убивств, каліцтв, грабунків, переслідувань демократично настроєної інтелігенції, що продовжувались аж до травня 1915 року. Мартович працює адміністратором сільських господарств та доглядачем за полоненими з російської армії в селі Погариську, де 11 січня 1916 р., в пустій школі, в оточенні чужих людей (полонених з Катеринославщини) помирає в тяжких муках хвороби.

І. Кунців, кілька приятелів, селяни і три полонені проводили покійного в останню дорогу, в сусіднє село Монастирок на круту гору, порослу високими деревами. Три священики відспівували його душу. Білий сніг пухом лягав на груди. Зимовий вітер захлинався від жалю і розносив трагічну новину у Львів, Київ, Чернівці, Відень.

Відтоді столітні липи берегли його вічний сон і не дали зрівняти з землею його могилу.

Українська громадськість забула його. Чи гарматні постріли оглушили її пам'ять, чи далась взнаки сумна традиція шукати пророків на чужих землях?

Через десять років, вражений нелюдськими умовами життя найменшої сестри сатирика, Стефаник вигукнув: "Мій Боже! Чи геніальний письменник, покійний Лесь Мартович, не годен із-за гробу дати своїй сестрі корову?"

Ех ви, видавці та приятелі! читачі й не читачі! читаюча й нечитаюча українська громадо!.."

Та українська громада була глухонімою не тільки до сестри, а й до самого письменника. Двадцять років розшукувала вона забуту могилу, щоб нарешті поставити скромний напис на пам'ятній плиті: "Леся Мартович. Доктор прав, кандидат адвокатури. Письменник. Автор "Нечитальника", "Хитрого Панька", "Мужицької смерті" та інших образків хлопської долі. Роджений дня 12 лютого 1871 р. в Торговиці-Шльній Городенківського повіту. Помер дня 11 січня на Зубейках в Погариську, а похоронений тут дня 13 січня 1916 р. Пам'ять славного хлопського сина не загине!"

Кілька десятиліть знадобилося українській громаді для створення літературно-меморіального музею письменника в селі Торговиці і встановлення його погруддя.

120 років, що минули від дня народження, і 75 років з дня смерті — це постійний гіркий докір нам, українській громаді. Бо що ми за народ такий, коли дозволили викреслити навіть з оглядових розділів шкільних програм ім'я геніального сатирика, гордість української літератури?! Як допустилися до того, що сатирик світового реєстру в університетському підручнику поміщений у розділі "Інші письменники", а в академічній "Історії української літератури не удостоєний місця у змісті?!

Скільки століть треба нам, щоб спромогтися на наукове видання його спадщини, котре було започатковане Михайлом Качанюком ще в 1930 році, але завмерло на першому томі?

Ех ви!.. Люди!.. Українська громадо!..

Відома нам літературна спадщина Мартовича складається з 27 оповідань, сатиричної повісті "Забобон", кількох незакінчених творів, низки публіцистичних праць. Вчені-літературознавці багато і справедливо сказали про те, що Мартович був передовим діячем свого часу, проповідником високих соціальних і етичних ідеалів, пристрасним борцем з низьким, фальшивим, підлим. Значно менше уваги звертається на те, що Мартович великий художник, який залишив нам сатиричні твори непересічної естетичної цінності.

Добре розуміючи істину, висловлену свого часу М. Салтиковим-Щедріним, що ніщо так не збентежує пороку, як усвідомлення, що він розпізнаний і що з його приводу вже пролунав сміх, Мартович використовує цю найдійовішу зброю в боротьбі з суспільними вадами.

Мартович-сатирик винятково уважний до потреб дня, до всього того, чим жило і хвилювалося суспільство, до корінних проблем епохи, від вирішення яких залежить доля мільйонів. Характерною особливістю сатири Мартовича є широке узагальнення дійсності, зображення її в історичному русі, в закономірних зв'язках з минулим і майбутнім.

Його цікавила соціальна і політична побудова суспільства, психологія і поведінка цілих класів. Звідси — ті складні ідейно-художні концепції, широкооб'ємні синтетичні замисли, проблемна розлогість, складна жанрова природа, що не підлягає ніяким канонам. Звідси — вдало і плідно використані журналістсько-публіцистичні звороти,

образи радикалів-агітаторів, їх діяльність і вплив на психологію селянства.

Глибоке розуміння історичної ролі народу як творця духовних якостей, віра в його майбутнє дала можливість письменникові показати дріб'язкові, егоїстичні характери не тільки як явища, породжені певним соціальним середовищем, не тільки як суттєву рису його епохи, а й як феномен, що виникає в різні історичні періоди часу. Тим-то і сьогодні його твори змушують народ пізнати і жахнутися самого себе, допомагають піднятися з колін, осмислити своє місце і роль у життєвому процесі.

"Доктор хлопістики", як любовно називали Мартовича за досконале знання психології селянства, піддав нищівній критиці антинародні цісарські закони, селянську темноту і ворожнечу в оповіданнях "За межу", "За топливо", "Зле діло".

Увага Мартовича зосереджена перш за все на внутрішньому комізмі як окремої людини, так і суспільного організму в цілому. Нещадність сатирика проявлялася до пороків соціальних верхів і соціальних низів. Для перших використовував невичерпний запас сарказму і зневаги, для других — біль і сміх крізь сльози, як це спостерігаємо в оповіданні "Стрибожий дарунок".

Оповідання складається з одинадцяти розділів, кожен з яких додає шкіц до соціально-духовного портрета громади села Смеречівка, забутого Богом і людьми. Село віддалене від реального світу не тільки географічне. Воно таке забите, безпорадне і покірне, що сам Перун без особливого страху і вагань вибирає його для здійснення далекоглядного задуму. Свідомість громади — у сповиточку. Вона навіть слово "політика" не розуміє. Та й громадою смеречівчан можна назвати умовно — за спільністю території. Тут кожний живе для себе і про себе. Така громада, переконаний бог Перун, не може мати "політичних" бажань та й не збагне справжньої ціни "стрибожого дарунка", зробленого про людське око. Тому й, власне, посилає Стрибога в це село зробити для людей "усе, що собі лиш забажають".

У збірному портреті громади Мартович підкреслює дві головні риси: страх перед панами, взаємну озлобленість і стан суспільної "непритомності". Найстрашніше, що такий стан громада вважає природним і гадки не має вийти з нього. Дрібновласницький егоїзм, відчуженість, темрява призвели до духовної і моральної деградації громади. Не випадково Мартович застосував прийом зоологічних уподібнень, порівнюючи її (громаду) то зі стадом індиків, то з голодними качками, то з каркаючими воронами, то з курятами.

Розвінчуючи темноту і пасивність селянства, Мартович прагне викликати відразу й огиду до стану, не гідного людини, пробудити приспану силу трудящих.

Трагізм становища безземельного селянства, його безправ'я, болючий процес пролетаризації, поява на селі нових експлуататорів — така проблематика оповідання "Лумера". Обідрані цісарським урядом, обтяжені обов'язками, позбавлені елементарних людських прав, селяни-наймити шукають виходу. Знаходять його в службі. Одне ярмо змінюється іншим, а "мужицькі лумера" слідує за ними: "Перше лумеро — мужик оре; (...) осьме лумеро — мужик несе... ба ні! Гидно: тут знов інакші лумера: перше лумеро — мужик несе, де кажуть; друге лумеро — мужик несе... третє... та цих, мой,

таких лумерів, що зізд на небі, що піску в морі".

У листі до М. Павлика Мартович признався: "Я маю ще сказати, що відай, допишу, яко другу часть до сего, закладини читальні в тім селі наперекір попові й дідичеві, тут, звісно, ліпше би мож схарактеризувати Кабановича. Та й гадаю ще й третю доробити "Аниця на службі в професора". Але це ("Лумера"), як побачите, само для себе може цілісність становити .

Трилогії Мартович не написав, та проблеми, порушені в оповіданні "Лумера", осмислюються і в оповіданні "Мужицька смерть". У центрі твору — відтворення психології смерті спролетаризованого селянина в умовах капіталізму. Тема не нова. До неї зверталися попередники і сучасники Мартовича. Достатньо згадати новели В. Стефаника "Скін", "Самасаміська", Марка Черемшини "Лік", з яких постає глиба горя і нужди селянина, котрого "так узяли в крєпи, що й умерти ніяк".

Оповідання можна назвати "сатиною без сміху" (Юрій Борєв). Характер цього сміху Мартович визначає сам: "...засміявся мужицьким сміхом, що тільки голос ніби сміється та й губи стягаються до сміху, але по обличчю зовсім не пізнати, що то сміх". Це не гоголівський сміх крізь сльози і не легкий народний гумор. Сміх Мартовича— це ніби синтез двох різних тенденцій художнього зображення дійсності: сміх як життєствєрдне позитивне начало і як руйнівна сила, здатна знищити все зло, що стоїть на перешкоді добра і щастя людини.

Легкого гумору немає і в "Мужицькій смерті", бо "щирий сміх дуже рідкий та й тому неприличний. Щирим сміхом сміється, приміром, дівчина до хлопця з любові, але люди кажуть, що вона не сміється, тільки щікириться". Герої оповідання не мають ні причини, ні підстав для "щирого сміху". Та й ситуація ніяк не сприяє йому. Помирає людяна, така ж обездолена, як вони. Свідки конання Гриця Баната намагаються розрадити його своїм, мужицьким, способом. Кожний розповідає про свої біди, бо "все легше, як видиться чоловіка нещасливішого від себе".

Вдумаймося в слова тієї розради, і нас вразить жах становища селян, їх холодна філософія сприйняття його, спокійна урівноваженість суджень про трагічні речі. Говорять всі про все. Нєсподівані повороти в розмові — від безнастанно-цинічного віщування Грицихи скорого чоловікового кіпця до економічного стану і готовності стати перед страшним судом кожного із присутніх. "А вам би, куме Митре, жінка також не дозволила вмирати. З вас сьогодні тягли душу за податки, а жінка би сказала: "Зажди, мой, сплати-но ти вперед дачку, а відтак умреш".

Створюється враження невимушено-природної імпровізації. Кожний веде свою мелодію, яка впливається в загальний багатоголосий хор. Подиву гідна злагодженість звучання його, плавність переходу мотиву в мотив, "виконавська" оригінальність. Трагічний у своїй основі зміст мотивів передається в мажорній тональності. Манєвр несподіваний, але художньо вмотивований. Такий прийом дозволив Мартовичу відтворити прірву між гнобителями і гнобленими, пробудити почуття гніву й активного протесту проти соціальної нерівності і політичного деспотизму.

" — Ану, аби так пани або крамарі,— сказав малий Микита,— то хоть най усі

вимирають, що до ноги, то ніхто їм не заперечить. Хоть най їх холера витисне до лабя, то кожному зась (...)

— Або най конає й десять літ, то вільно. А мужикові ні, бо зараз коштує. Або махай зараз, а ні, то вставай до роботи".

Народ як втілення ідей демократизму, як вічна основа національного життя, як могутня сила революційного стремління в суспільстві був головним героєм Мартовичевих творів. Пригноблений соціальним ладом, знеможений податками і підневільною працею, доведений до відчаю і смерті, він мусив врешті-решт почати усвідомлювати себе соціальне. Це вже не ті нечитальники, що надіються на зміну начальства, покірні своїй долі, не сприймаючі радикальних ідей.

В "Мужицькій смерті" діють інші люди. Автор показує нові процеси на селі — проникнення пролетарської ідеології, поширення нових ідей і понять у селянський лексикон, нові форми і категорії селянського мислення. Наслідки пропаганди радикальних ідей очевидні. Селяни не піддаються на підкупи, загрози, кари й утиски й вибирають до "ради самих противників дідича".

У селі є читальня і радикально настроєна молодь. Публіцистично-журналістська лексика повнокровно входить у побутовий вжиток селян. "Михайло мав звичку лослугуватися книжними словами. Так привикав до тих слів, наче би їх змалку переймив, та й був переконаний, що кожний розуміє ті слова".

Ніби відгукуючись на заклики газети "Хлібороб" писати дописи, викривати утиски і несправедливість, згуртуватися, щоб спільними силами вести боротьбу за свої права, селяни-читальники "пускають Коропа в газету". Можливо, дещо наївна форма протесту, але важливіше усвідомлення селянами своїх класових позицій: "Коропе! Ти з громади жиєш та й людям пакості робиш? Таже якби люди на тебе не робили, то ти би не мав з чого жити. Ти обснуєш чоловіка, як павук, та й висисаєш із нього кров, як павук з мухи (...) Ми, робітні люди, продукуємо гроші, а ви, легкобити, ужиткуєте".

Суспільно-політична свідомість селянства з кожним днем зростає. Поступово народ позбувається пасивності, покірності, рабського відношення до сили і влади — вад, штучно прищеплюваних йому державою і владою впродовж віків, і тягнеться до світла, визволення і розвитку. Навіть Гриць, який ненавидів Петра, бо він був секретарем читальні, проймається до нього любов'ю і вдячністю.

З великою соціальною гостротою й емоційною напругою відображено поступове конання селянина, який не може по-людськи ні хворіти, ні вмерти. І річ не в тому, що він позбавлений можливості лікування, чи, скажімо, елементарного "комфарту", яким найбільш родина мала би оточити смертельно хворого чоловіка в останні дні. І, звичайно, не в тому, що кожній людині гірко прощатися зі світом. "Гриць хотів умерти, бо чувся вже зайвим на цім світі. Але хотів умерти так, як люди, не крадьки". Та померти так, як люди, Гриць не міг. Засобів на прожиття родині не залишав, а втратив останнє, що мав. Борг у лихваря зріс вдвоє. Повернути його — годі. Лихвар посягає на помірочок, котрий годує всю Грицеву родину. Перспектива видатків на похорон мучила його, може, більше, як хвороби чи смерть. "А звідки ж я ще тобі на похорон візьму, за

що тебе поховаю? За свої сльози?" — голосила над живим ще чоловіком Грициха.

У словах Грицихи — жахлива правда мужицького життя і смерті, страшна своєю оголеністю й екстремальною ситуацією, в якій висловлена. Жінка, як і Гриць, прекрасно знає, що чоловік "хоть би подужав, то нічого не порадив би". Тому вибух нестримного жалю і гніву, обурення й докору адресується не Грицеві, австро-цісарському урядові з його законами, які "за бідними людьми, за каліками не обстають".

Глибоко символічний підтекст має марення Гриця і щире признание про свою неминучу смерть радикалові Петрові. Мартович вірив, що реалізація сподівань на щастя селянства невіддільна від радикального руху, який охоплює селянську масу, усвідомлюючи себе як клас, здатну відкрито висловити свою ненависть до класового ворога. Під впливом радикальної пропаганди прозрівають селяни — герої оповідань про буржуазну демократію і вибори ("Квіт на п'ятку", "Смертельна справа", "Війт", "Хитрий Панько" та ін.).

Мартович віддав багато сил і енергії питанню виборів до галицького сейму і австрійського парламенту, організовуючи віча, агітуючи за селянських кандидатів, виступаючи з публіцистичними статтями і художніми творами. Вибори були одною із найважливіших соціально-політичних проблем в Галичині. Австрійська конституція не давала ніяких політичних прав трудящим. Існуюча куріальна (виборча) система, дія різних цензів: маєткового, віткового, осідлості, позбавлення голосу військових і жінок — все це давало привілеї великим землевласникам і буржуазії, насамперед польській шляхті. Один селянський депутат, за підрахунками І. Франка, виступав від 75 тисяч населення, тоді як один панський — від 50-ти осіб. Але й ці ампутовані права трудящих порушувались терором, шахрайством, підкупом при самих виборах.

Не дивно, що австрійська конституція з її фальшивими словами про рівність і свободу піддавалась нищівній критиці громадсько-культурними діячами, письменниками, радикальною пресою. Оповідання Мартовича засвідчують, як багато зробив він у вирішенні завдання всебічного політичного викриття і сатиричного висміювання австро-цісарської влади з її виборчою системою та підготовки селянства до революції.

Оповідання "Квіт на п'ятку" і "Смертельна справа" написані як антитеза на одну і ту ж тему — роль і потреба агітації у національному і політичному прозрінні мас. І в першому і в другому оповіданнях діють затуркані селяни — Микола Підпалений і Петро Підошва. Обидва — виборці і голосують за українського кандидата. Перший — з намови попа, несвідомо; другий — під впливом радикальної агітації, усвідомлено.

На соборчику в отця декана принагідне обговорювалася і справа виборів. Виступ отця Альойзія на ньому розкрив його політичну орієнтацію, що зводилася до заперечення всяких передвиборних віч і агітацій. Вони зайві, бо і мужикові забагато накладається до голови тими вічами". Достатньо, на думку Альойзія, підготувати одного виборця, найбільш відданого отцеві, написати йому картку з прізвищем українського кандидата, і він проголосує, як найсвідоміший виборець. Отже, без

агітацій, без пробудження диких інстинктів, але "пасторським наставленням" можна не тільки весь народ прибрати до рук, а й ніякий "вітрогон не важив би ся зазирати до наших сіл і викликувати заколот межі пастирем і парафіянами".

Отець Альойзій задоволений. Сьогодні він вислав свого наймита Миколу на вибори. Уявляв, як той проголосує, і смакував свою перемогу. Був зворушений до сліз від любові до того простого народу, готовий розцілувати його. Та при зажуреному виді Миколи охота цілуватися відпала, хоч велика прихильність до нього ще не зникла. Діалог з Миколою не виправдав і найменших ілюзій отця. "А егомость же як мені квіт написали? — з болем докоряв попові наймит. — Та як писар із Вишнева виписав квіт, то в дверях виплачували по п'ятці, а я як свій показав, то той якийсь комісар ізгікав на мене: "Так тобі, каже, виписав піп, то, каже, кольку дістанеш, не п'ятку".

Це, власне, єдина і принагідна згадка про підкупну систему виборів до австрійського парламенту. Вжита вона для того, щоб показати повну громадянську глухоту народу, якому політична агітація потрібна, як хліб, як сонце, як повітря. Перейнятий "патріотичним" почуттям, отець намагається переконати наймита в аморальності брати гроші за голос. Микола має протилежні переконання. Він позбавлений п'ятки, за котру можна купити пацятко, як слимака. Ціле життя вони з дружиною стягалися на таку суму даремно. Чоловік чувся скривдженим, обікраденим. Сатиричний ефект досягається тим, що обидва співбесідники не розуміють один одного і говорять "різними мовами".

Боротьба за шматок хліба, злидні, відповідне оточення на чолі з демагогом-пустодзвоном Альойзієм явно не сприяли прозрінню народних мас, які і не підозрювали про існування якихось інших, громадських, інтересів. Тому зусилля передових людей були спрямовані на те, щоб пробити мур мужицької упертості і темноти, пробудити класову активність, спонукати до єднання і радикальних дій.

Як письменник-громадянин, Мартович вважав своїм обов'язком допомогти трудящому люду позбавитися духовного рабства. Тому-то з такою симпатією відображає "культурні проблиски" народу, показує, як під впливом радикальної агітації в селян зароджується почуття самосвідомості, народної честі, людської гідності, громадського обов'язку.

Як і його односельчани, Петро Підошва ("Смертельна справа") перейнятий дрібновласницькими інтересами. Про рівень свідомості громади говорить сама назва села — Тупівці. "На правибори в селі Тупівцях прийшов лиш вїт і сім радних, бо в селі навіть ніхто й не розумів, що воно таке ті вибори й до чого вони". Так починається оповідання. Епізод обрання виборця — це сатира на сільську старшину, на вїта і радних, котрі з меркантильних цілей хочуть стати виборцями. Всі вони виступають проти кандидатури вїта, який "уже доста наївся тих десятків, що брав за голос. Нехай пустить і другого. Нехай би й другий собі заробив". Пообіцявши одному радному клинчик на отаву, а іншому дати п'ятку, Петро Підошва зібрав собі три голоси і став виборцем.

В другому розділі оповідання Мартович показує народне віче в stodolі, на якому

виступає селянський бесідник. За допомогою алегоричних образів народної казки оратор дає влучні політичні оцінки й характеристики, допомагає громаді зрозуміти реакційний характер буржуазно-поміщицького устрою, зокрема австро-угорської конституції, закликає тупівських людей одностайно виступити на захист своїх прав, віддати голос за українського кандидата.

Мартович реально показує роздвоєність настрою Підшови. З одного боку, над ним тяжіє клятва громаді, з другого — жаль за втраченими грішми. У дусі народного гумору, колоритно і дотепно показує Мартович, як два здоровенні мужики, озброєні грабовими булавами, "погнали Петра Підшову наперед себе до міста, до голосування". Вартові селяни приставлені до виборця на випадок зради громаді. Тоді Петра чекала смерть. Звідси й назва оповідання "Смертельна справа".

Мартович виявив блискучий талант гумориста, прекрасного знавця психології селянина, його побуту. Він неабиякий майстер комічних ситуацій, портретних характеристик. Його гумор то добродушний, лагідний, то ущипливий, колючий, а в найвиразніших місцях має гостро сатиричний характер. Причому ця гострота інколи виступає в м'якій напівзавуальованій формі. Старий дід, почувши, що в цьому році за голос будуть давати не п'ять, а п'ятдесят, побожно каже: "Довідалися найясніші пани, що нарід дуже бідує, та й світла канцелярія хоче народу допомогти..."

Зростання політичної свідомості всієї громади, вдалі спроби використати в своїх інтересах проголошені буржуазною конституцією права, боротьба проти уряду, чиновників, панів зображені в оповіданні "Війт". В ньому Мартович гармонійно поєднує художньообразні елементи із суто публіцистичними. Сатирик робив це свідомо, апелюючи не тільки до серця, а й до розуму селянського читача. Публіцистично загострена сцена виборів війта, сатиричне висміяна діяльність офіційних урядових властей у Галичині, що "привикли всяке право топтати ногами". Особливо відчутно топтали право на виборах, що блискуче відтворив письменник в оповіданні "Хитрий Панько".

Своєрідність оповідання досягається небуденністю конфлікту. Антиподом позитивного героя виступає не якийсь конкретний персонаж, а австро-цісарська держава з її злочинсько-брехливою конституцією і "паперовими" законами.

Оповідання має класичну побудову сюжету з усіма його компонентами. Експозиція знайомить нас з головним героєм. Акцент зроблений не на зовнішні прикмети, а на психологію. Настрій Панька складний і суперечливий. Він охоплений радістю і страхом. Радів, що "вибрали його громадяни виборцем на посла до віденської ради", боявся не виправдати довір'я громади. В собі Панько був упевнений: "Уже ж я знаю за громаду постояти! Коли громада мені таку честь повела, то я за неї хоть у вогонь!"

Боявся якихось невідомих причин, незнаних перешкод. Адже він вперше голосує. Вперше віч-на-віч зустрінеється з ворогом, деякі звички якого він "теоретично" знає. Знає про останні криваві вибори. Знає, що можуть відібрати у нього картку до голосування, підкупити, арештувати, бити. Про все це наказали йому читальники ще вдома, а руський (український) адвокат у місті підтвердив. Та ніщо не зупиняло Панька.

Сповнений рішучості і твердого наміру виконати почесне доручення громади, Панько опинився коло будинку повітової ради. Тут починається зав'язка конфлікту, в якому "теоретичні" знання технології проведення австрійських виборів збагатилися особистою "практикою". Зустріч Панька з "рядовими лицями" нагнала ще більше страху. Сили були явно нерівні, тому "перший раунд" закінчився повною капітуляцією Панька. Вигнаний і побитий, він "стояв на одному місці покірно, як жебрак перед панською хатою". Довелось Панькові скинути чоботи і, раничи затерплі від холоду ноги і руки, перелазити паркан висотою в півтора хлопа. Напруга душевних і фізичних сил Панька досягає кульмінації, що завершується "щасливою" розв'язкою: "майнув Панько до сіней і побіг босими ногами по камінних сходах, аби виконати австрійським законом заporучений акт вільних виборів".

Образ Панька — новий в українській літературі. Розвинене почуття громадського обов'язку виділяє його серед інших — бідних, чесних, пригноблених, покірно-податливих, трагічно-нещасливих, або, в кращому випадку, здатних на миттєвий вибух пасивного протесту, як Юсип ("Раз мати родила" Марка Черемшини) чи Федір ("Палій" В. Стефаника). Панько стає на прю зі зграєю визискувачів народних і виходить переможцем. Тому важко погодитися з думкою, що "Панько смішний в першу чергу своєю впертістю — будь-що він мусить виконати свій обов'язок. Йому для цього не вистачає хоробрості і рішучості, він багато разів до всього приміряється (...) І наполегливість саме такої людини виглядає смішною".

Нічого комічного в самому образі і смішного в упертості і наполегливості Панька немає. Це не тупа впертість Грицька і Семенихи ("За межу"), Семена Заколесника ("Ось носи моє!") чи селян із "Стрибожого дарунка".

Панькова впертість зумовлена благородною метою: чесно виконати обов'язок перед громадою. Поведінка і вчинки Панька — гідні подиву і захоплення. Бідний чоловік, для котрого грудка сиру — святочний делікатес, не тільки не лакомиться на легкий заробіток при виборах ("А п'яткою він мене не загулить (...) Най він собі купить мотузок за ту п'ятку"), а й готовий понести матеріальні збитки: "Най уже коштує, а голос треба віддати", — каже він Іванові з готовністю відкупити шапку за свої гроші, якщо її пошкодить жандарм.

Та й боязким його не назовеш. Старий, виснажений, беззбройний чоловік проти фізично здорових, професійно підготовлених катів, озброєних жандармів, котрі перебувають до того ж під могутнім захистом держави і права, знайшов все-таки вихід. Панькові жертви — моральні приниження, фізичні побої — виправдані. За громаду ж!

Оповідання Мартовича, в яких головними героями виступають прості люди, зворушують глибоким ліризмом, щирим поетичним словом, душевною красою. Не випадково один з дослідників творчості письменника О. Назаріїв назвав Мартовича народником у найкращому розумінні цього слова. "Крізь "гіркий сміх" автора всюди пробивається його глибока, щира любов до знедоленого і пригнобленого злиднями, темнотою та безправ'ям українського народу, сердечний біль з-за хиб і пороків героїв його оповідань, скорботна печаль з приводу негативних рис сільського життя".

Сатира Мартовича має виняткове ідейно-естетичне і виховне значення. Відгукуючись на злобу дня. Мартович намагався зачепити найголовніші проблеми життя людини і людства. Його гострий проникливий розум ніколи не зупинявся на поверхні життя, а проникав у глибину явищ, в їх сокровенну сутність.

Наділений геніальним талантом відтворювати душу, думи і голоси своїх краян, їхні жалі і турботи, інтелігентність серця і силу творчого розуму народу, Мартович сам став його сумлінням, його любов'ю і його сміхом.

Творчість Мартовича насичена думкою, всеохоплююча, інтелектуальна. В цьому її сила і джерело безсмертя.

Література:

Винайдений рукопис про руський край. Київ, "Веселка", 1991 р.